

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.3.15

UDK 929 Dželilović M.

Primljeno: 16. 10. 2023.

Pregledni rad
Review paper

Fahrudin Kujundžić

POSVEĆENOST DUHOVIMA-ZAŠTITNICIMA: NAUČNI I AKADEMSKI RAD MUHAMEDA DŽELILOVIĆA

U ovome radu se predstavlja naučni i akademski rad Muhameda Dželilovića, redovnog profesora na Odsjeku za komparativnu književnost i informacijske nauke Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Poseban fokus je na dvije Dželilovićeve knjige, *Slaveni o Danteu i Kalhasovo proročanstvo*, za koje se tvrdi da uspostavljaju okvir za sav ostali Dželilovićev naučni i akademski rad. Dželilovićev pristup književnosti podrazumijeva kompleksan dijalog sa najvećim piscima svjetske kulturne tradicije. Pritom, u tom širem kontekstu, svoje mjesto također nalaze i najvažniji domaći autori.

Ključne riječi: Muhamed Dželilović; komparativna književnost; Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu; *Slaveni o Danteu*; *Kalhasovo proročanstvo*

1. KRATKA BIOGRAFIJA

Prof. dr. Muhamed Dželilović je rođen 1957. godine u Sarajevu. Diplomirao je 1980. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, magistrirao na Filološkom fakultetu u Beogradu 1985. godine, a doktorirao 1989. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. U diplomskom radu se bavio Samuelom Beckettom, kod mentora Nikole Koljevića. Magistarski rad je posvetio ideji recepcije u nauci o književnosti, kod mentora Svetozara Petrovića, a za doktorsku disertaciju proučavao je Dantea Alighierija, kod mentora Tvrtka Kulenovića i stekao titulu doktora književnohistorijskih nauka.

Radi na Odsjeku za komparativnu književnost i informacijske nauke na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Zaposlen je na Filozofskom fakultetu od 1980. godine, prvo kao asistent-pripravnik, pa potom kao asistent, docent, vanredni profesor i redovni profesor, a od 2018. do 2022. godine bio je i dekan fakulteta. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu angažovan je i na Doktorskom studiju iz književnosti “Književnost i kultura”. Sarađivao je sa Akademijom scenskih umjetnosti u Sarajevu i Akademijom dramskih umjetnosti Univerziteta u Tuzli. Bio je dramaturg i direktor Drame u Narodnom pozorištu u Sarajevu. Objavio je dvije naučne monografije, brojne naučne i stručne radove, učestvovao na naučnim skupovima, bio član žirija za različite književne i teatarske nagrade...

2. SLAVENI O DANTEU

Knjiga *Slaveni o Danteu* nastala je na osnovu Dželilovićeve doktorske disertacije pod naslovom *Dante u slavenskoj književnoj kritici XX vijeka*. Doktorska disertacija je odbranjena 1989. godine, da bi knjiga bila objavljena u dva izdanja, 1991. i 2008.

Na početku drugog izdanja knjige dodata je “Napomena”, u kojoj, neočekivano, na jednom naizgled usputnom mjestu u bogatom Dželilovićevom opusu, otkrivamo jasno neke temeljne osobine Dželilovićevog naučnog rada i uopće njegovog pristupa književnosti. Osvrćući se na prvo, predratno izdanje svoje knjige, Dželilović osjeća da je u međuvremenu prošla “cijela vječnost”, da bi potom jezgrovito detektovao neke najvažnije probleme savremenog trenutka, koji svoje bolne odjeke nesumnjivo nalazi i u Bosni i Hercegovini:

„Definitivni nestanak komunizma sa globalne scene, surove faze ranog kapitalizma, tranzicijske muke zamjene jednog poretka vrijednosti drugim, nespretno upinjanje da se naprave kompromisi sa diktatima globalizacijskih procesa, a sve to pomiješano sa smradom i bojom krvave kaljuže protutnjalog zločina i totalnom moralnom erozijom...” (2008: 7)

Rečenica se, međutim, nastavlja tako što Dželilović iz užasa historije prelazi na teren historije književnosti: „...sve mi se to, dakle, javlja u obliku jedne simultane slike koja podsjeća na one mračne strane srednjovjekovnog imaginarija”.

Na taj način naša savremenost dobija jedan mnogo širi kulturni kontekst. Nakon kratke rasprave o proturječnim slikama srednjega vijeka, Dželilović se ponovo vraća u sadašnjost, da bi otvoreno ukazao na svoju osnovnu motivaciju za bavljenje srednjim vijekom:

„Upravo zbog suludog ubrzanja i nevjerovatne kompresije našeg povijesnog trenutka nije loše usmjeriti pogled prema periodu jedne sporije historije u kojoj je razvitak dubokih, materijalnih i mentalnih struktura bio značajniji od brzih ali površnih događaja. A to znači okrenuti se srednjem vijeku za koji nas još uvijek veže bezbroj neprekinutih niti.” (2008: 8)

Prije nego što zastane na Danteu, Dželilović koristi priliku da uvede i motiv “književno-teorijske prirode”, osvrćući se na stanje savremene nauke o književnosti. Dželilović prepoznaje kako je „spektar postmodernističke misli o književnosti i novih pristupa književnom djelu, međusobno preplitanje i igra značenjima koja dolaze iz književne teorije i književne prakse, dovelo do stanja duha koji želi sve da preispita i repozicionira” (2008: 8-9). Rezultat takvih teorijskih moda je „prevrednovanje i razbijanje svih tradicionalno uspostavljenih stereotipa” i težnja za „dekanonizacijom tradicionalnih i etabliranih književnih vrijednosti u povijesti” (2008: 9). Međutim, iako je svjestan da se zbog svega toga trenutno smanjuje interes za stare velike pisce poput Dantea, Dželilović se poziva na Petera Sloterdijka, jednog od svojih omiljenih mislilaca, koji je tvrdio da nas klasici ipak i dalje ne prestaju pratiti. Po riječima samoga Sloterdijka:

“Kad im se više ne vjeruje oni započinju govoriti na nov način. Kad im se više ne daje nikakav kredit započinju da nas obogaćuju na najneočekivaniji način. Kad im se više ne daje nikakav avans počinju da neupadljivo posežu za nama. Kad mislimo kako smo se definitivno okrenuli od njih i oslobodili ih se jednom zauvijek, počinju polagano i nezadrživo da idu za nama – ne kao progonitelji ili nametljivi učitelji, već kao neupadljivi preci i duhovi-zaštitnici, sa čijom velikodušnošću i diskrecijom smo već bili prestali da računamo.” (prema Dželilović 2008: 9)

U skladu s tim i Dželilović se vraća Danteu u nadi da bi svojom knjigom mogao ponovo „provocirati neke nove, mlade ljude kod nas da nastave i prošire područje književnonaučnog interesa za djelo jednog od najvećih svjetskih pjesnika u historiji” (2008: 10).

Na taj način, “Napomena uz drugo izdanje” knjige *Slaveni o Danteu* ocrtava put kojim Dželilović i inače redovno i rado ide, ne samo povodom Dantea, nego isto tako i povodom velikih antičkih pisaca iz *Kalhasovog proročanstva*. Tu bi se zapravo mogli prepoznati neki osnovni principi, prisutni na različite načine također i u ostalim Dželilovićevim naučnim i stručnim radovima, a sigurno i u Dželilovićevom bogatom akademskom radu. Uvijek je tu kao polazište svijest o našem današnjem vremenu i prostoru, precizno prepoznati neki ključni problemi s kojima se suočavamo. Priča se potom širi, odlazi se u daleku prošlost, u potrazi za nekim od najvećih pisaca historije

svjetske književnosti, danas nerijetko zapostavljenima. Duboke veze i “bezbroy neprekinutih niti”, na kojima Dželilović insistira, ponovo nam otkrivaju živim te naše daleke pretke i “duhove-zaštitnike”.

U prvome dijelu knjige, pod naslovom “Razgovori sa Danteom”, Dželilović u deset poglavlja ističe najvažnije teme za razumijevanje Dantea Alighierija, i to kroz prikaz odabranih slavenskih autora koji su se bavili Danteovim djelom. Sve kreće od Mihaila Bahtina, da bi uslijedili Jurij Lotman, uz kratku digresiju sa Borgesom, Osip Mandeljštam, Dmitrij Mereškovski, Konstanti Mihalski, Kalikst Moravski, Roman Jakobson, Witold Gombrowicz i Ilja Goleniščev-Kutuzov. Uz njihovu pomoć se uspostavlja jedan „analitički koordinatni sistem”, u kojem se prepoznaju „najautentičniji i metodološki najzanimljiviji pristupi Danteovom djelu u slavenskom svijetu XX stoljeća”, od „konceptualne i idejne osnove Danteovog djela” pa sve do analiza „njegovih mikrostrukturnih obilježja” (2008: 16). Tako se iz poglavlja u poglavlje, u dijalogu Dželilovića sa odabranim autorima, otvaraju sve najveće dantološke teme: konstrukcija Danteovog hronotopa, semiotika prostora, problem alegorije, simbolistički pristup, koncepcija ljubavi, stilistička analiza... Problemi se direktno nadovezuju jedan na drugi, poglavlja se višestruko međusobno dozivaju, dok se pred čitaocem postepeno gradi jedna kompleksna slika Dantea i klasičnog značaja njegovog djela.

Dželilović pritom uvijek ima izraženu svijest i o metodološkoj dimenziji djela autora koje predstavlja, te se redovno zaustavlja i na tom planu, preispitujući specifičnosti i domete različitih pristupa Danteu. Odličan je primjer rasprava u koju se Dželilović upušta u poglavlju posvećenom Jakobsonu. Iako, naravno, uvažava status koji je Jakobson stekao u modernoj nauci o književnosti, Dželilović ipak ukazuje i na moguće opasnosti takvog tipa pristupa književnom djelu. „Književnost jeste umjetnost govora”, kaže Dželilović tim povodom, „njena misterija jeste u jeziku”. Međutim, na to će dodati: „... ali ako tom jeziku pristupamo kao lingvisti kojima jedna pjesma služi samo za polje njihovog naučnog interesa, onda ćemo izgubiti iz vida bezmjerno bogatstvo i smisao poetskog govora što nas navodi na iskok u metafizičko”. Jakobson jeste opravdano veliko ime moderne misli o književnosti, on je nesumnjivo mnogo doprinio „emancipaciji i brižljivoj njezi” jedne dimenzije književnog djela, ali „opasnost njegovog pristupa koja tjera na oprez leži u isključivom oslanjanju samo na nju”. Zato Dželilović zaključuje da je Jakobsona „neophodno čitati, ali kritički i sa velikom dozom obazrivosti” (2008: 92).

To bi se moglo uzeti kao svojevrsni moto Dželilovićeve metodologije. Poznavanje i kritičko preispitivanje modernih književnoteorijskih moda, od kojih sigurno mo-

žemo imati i mnogo koristi, ali koje nam ne bi smjele postati smetnja u pokušaju istinskog razumijevanja književnosti i njene historije. Pogotovo, dakle, kada je riječ o klasicima kakav je Dante. Dželilović, ipak, i u tom kontekstu otvoreno prihvata da „o apriornom vjerovanju u životni značaj eminentnih tekstova u svakom slučaju više ne može biti govora”. Međutim, u isto vrijeme naglašava da je „također tačno da klasični tekstovi nadžive sve teorijske pomodnosti svojih interpretatora” (2008: 9). Upravo na toj napetosti je izgrađena knjiga *Slaveni o Danteu*, koja obuhvata i teorijski suprotstavljene poglede, jer teorija ne bi smjela biti sama sebi svrha, pošto je ipak najvažniji zadatak probati doprijeti do jednog velikog klasičnog pisca i njegovog književnog djela.

Nakon “Razgovora sa Danteom” i analiza odabranih autora i tema, Dželilović u ostatku knjige njima dodaje preglede i svih ostalih slavenskih autora koji su se bavili Danteom, prije XX stoljeća i onda posebno još detaljnije tokom XX stoljeća. Iako Dželilović i dalje koristi prilike da se na nekim temama malo duže zadrži, u tim dijelovima analize su kraće nego u “Razgovorima sa Danteom” zato što je tu i cilj drugačiji, da se budućim istraživačima ponude putokazi za proučavanje Dantea i autora koji su se dosad bavili Danteovim djelom. Kroz to svoje obimno i temeljito predstavljanje tradicije mišljenja o Danteu, Dželilović prepoznaje da su, u velikoj raznolikosti pristupa, ti radovi „učvrstili Danteovo djelo u samom vrhu povijesti književnosti i svjetskog duha uopšte” (2008: 11).

Fokus na slavensku književnu kritiku i fokus na XX stoljeće potvrđuju već spomenuto Dželilovićevo polazište iz aktualnosti vlastite kulturne i historijske pozicije. Jer, kako otvoreno ističe, „književnokritička recepcija Danteovog djela u XX stoljeću ne može se i ne smije posmatrati zasebno”, pošto “ona ima svoju dugu genezu, isto kao što preplitanje zapadnoevropskog svijeta sa slavenskim ima svoju dugu historiju”. Tako se ponovno otvara šira kulturna i historijska perspektiva do koje je Dželiloviću uvijek posebno stalo, jer kroz odnos slavenske kritike prema Danteu dolazimo nužno i do „odnosa slavenskih kultura prema Zapadu, odnosa koji je u mnogome odredio sudbinu Danteovog djela u ovom dijelu svijeta” (2008: 13).

3. KALHASOVO PROROČANSTVO

Prethodno istaknuti, osnovni principi knjige *Slaveni o Danteu* mogu se prepoznati i u drugoj Dželilovićevoj knjizi, s tim što je *Kalhasovo proročanstvo* u mnogo čemu sada još ambiciozniji, te zbog toga i uzbudljiviji poduhvat. U toj knjizi posvećenoj

antičkoj, prvenstveno grčkoj, ali i rimskoj kulturi, Dželilović odlazi još dalje u prošlost, i to ovaj put bukvalno na same početke, do Anaksimandrovog fragmenta, koji „predstavlja najstariji trag zapadnog mišljenja”: „Anaksimandar... je rekao... da je apeiron počelo bića... i iz čega bića nastaju u to isto i propadaju po nužnosti. Jer ona po redu vremena plaćaju kaznu i odštetu jedna drugima zbog nepravde...” (2006: 11-12)

Oslanjajući se na tumačenja Anaksimandra, Dželilović će prvo poglavlje svoje knjige posvetiti Homerovim epovima, naglašavajući da „u staroj helenskoj slici kosmičkog poretka svijeta nedostaje pravda” i da je upravo „suštinsko iskustvo [...] da nepravda predstavlja njegovu osnovnu crtu”, te da se zbog toga „već u ranim helenskim djelima objelodanilo tragično iskustvo svijeta” (2006: 25-26). O toj temi će Dželilović pisati i kod Homera, a onda također i na primjerima iz grčkih tragedija.

Homer će pritom poslužiti kao temelj, koji nas „istovremeno [...] vodi i naprijed i nazad ... i prema arhaičnoj mitskoj predstavi i prema kasnijim duhovnim i civilizacijskim tokovima” (2006: 27). U tom ključu se prepoznaju i okvirne razlike između *Ilijade* i *Odiseje*, jer su u *Ilijadi* „još uvijek živi najraniji oblici mitskog poimanja”, dok *Odiseja* već posjeduje „osnovne konture našeg vlastitog duhovnog utemeljenja” (ibid.). Te razlike se jasno mogu prepoznati u komparaciji centralnih likova tih epova, Ahileja i Odiseja, ali ono što je zajedničko jeste “agonalna struktura svijeta”, pošto Homer, kao i Heraklit poslije njega, „duhovno utemeljuje zapadnog čovjeka na način agona” (2006: 59).

Dželilović posebno ističe scenu iz *Ilijade* kada se Ahilej vraća na bojno polje, ubijajući pred sobom Trojance i bacajući ih u rijeku Skamandar, zbog čega sama rijeka, u obliku “trenutačnog boga”, napada Ahileja, dok Hera traži pomoć od Hefesta „da vatrom zaustavi vodu” (2006: 51-57). Dok se otkrivaju agonalni lanci na svim razinama postojanja, Ahilej ide dalje, a jedino čega se plaši je neherojska smrt. U tom smislu Dželilović tvrdi da se u toj epizodi iz *Ilijade* zapravo može prepoznati „arhetipska [...] slika zapadne filozofije života i iz nje izgrađene civilizacije” (2006: 59).

Pritom, jasno je da je tu prisutno „osjećanje tragičnosti svijeta koji funkcionira u ritmu stalnih agona lišenih logičkog kauzaliteta i udaljenih od bilo kakve ideje pravednosti” (2006: 57). Međutim, u isto vrijeme je jasno da kod Homera to nipošto nije razlog za rezignaciju. Naprotiv, „umjesto toga, nailazimo na čovjeka nevjerovatne aktivnosti, divlje upornosti i vjere u ljudske sposobnosti” (2006: 57). Dželilović će tek povodom Eshila govoriti o pokušajima da se u grčki kosmički poredak „ugradi ideja pravednosti”. Kod Homera je svijet „još uvijek [...] određen nepravdom koja je uz nepodnošljivost reda vremena izvor tragičnog osjećanja” (2006: 60). Bez predaje,

homerovski heroj živi kroz otpor prema toj nepravdi, dok „aktivitet koji se rađa iz kosmičkog agonalnog lanca već podrazumijeva ogromnu vjeru u čovjeka i na izvjestan način anticipira optimizam i vedrinu” (2006: 60).

Razlika između Ahileja i Odiseja je u sredstvima koja koriste u svojoj borbi. *Ilijada*, kao stariji ep, donosi „arhajski ratnički stereotip: široka herojska pleća, fizička snaga, brze noge i brzi konji, štit, mač, luk, strijele i koplje”. Nasuprot tome, „u *Odiseji* razabiremo onaj drugi temeljni kvalitet u duhovnom zasnivanju zapadnog čovjeka: prosvjetiteljsko utemeljenje uma kao moći” (2006: 64). Zato se Dželilović u svojim analizama *Odiseje* bitno oslanja na pristup Adorna i Horkheimara iz njihove *Dijalektike prosvjetiteljstva*, koji su također neke temeljne probleme modernog racionalizma prepoznali već u liku Odiseja. Na tragu *Dijalektike prosvjetiteljstva*, i Dželilovićev pristup podrazumijeva kritičko preispitivanje sistema vrijednosti koji uspostavlja Odisej u susretima sa ostacima starog mitskog svijeta. „Do Odiseja čovjek je bio samo jedna karika u beskrajnom agonalmom kosmičkom lancu. S njim, ta se karika istrže iz lanca, uspostavlja jasnu diferenciju između subjekta koji misli i svijeta o kojem se misli. *Adikia*, doduše, i dalje vlada svijetom, ali čovjek sada taj svijet, pod jakim svjetlom racionaliteta, sve jasnije vidi i sve više može da utiče na njega” (2006: 117), zaključuje Dželilović na kraju tog poglavlja o Homeru.

U nastavku knjige temeljite analize bit će posvećene grčkoj tragediji i trojici velikih grčkih tragičara. Slično kao i povodom Homerovih epova, podrazumijevaju se rasprave o brojnim tradicionalnim temama, ali tako da je uvijek prisutna i dimenzija u kojoj Dželilović, u svjetlu konkretnih djela, prati postepeni razvoj šire shvaćenog duhovnog utemeljenja Zapada.

Tragično iskustvo svijeta, duboko prisutno već kod Homera, „svoju pravu formu našlo [je] u tragediji” (2006: 26). Ali su odnosi između Eshila, Sofokla i Euripida vrlo složeni i svjedoče različitim fazama grčke kulture. Poseban fokus je na analizi tragičkog heroja, u čijoj sudbini se ogleda sudbina čitavog društva i cijelog kosmosa. Dželilović pritom odlazi do mitskih i ritualnih prapočetaka grčke drame, kako bi ukazao da je ta duboka istina itekako prisutna i u razvijenim oblicima prve evropske teatarske tradicije. Sama arhitektura grčkog teatra ukazuje na prirodu pitanja koje je grčka tragedija otvarala: „Čudesna arhitektonska scenografija predstavljala je najširi kosmološki hronotop djela tragičkih pjesnika. Tek tu mogla su odjeknuti suštinska pitanja. Tek takva scenografija dopuštala je da se na način agona sretnu *theos* i *antropos* u graničnom prostoru *herosa*” (2006: 199).

Po pitanju djelovanja tragičkog heroja moći će se prepoznati mnoge suštinske razlike između tri velika grčka tragičara. Tako se kod Eshila redovno pojavljuju

primjeri svojevrsne dvostruke motivacije, susreta karaktera i božanske sile. Zato Dželilović primjećuje da su Eshilovi likovi „na izvjestan način podvojeni: oni su čas uzrok i izvor svojih sudbina, a odmah potom su puki objekt uronjen u sistem sila koji ih prevazilazi i vuče za sobom” (2006: 245).

Sofoklo će i za Dželilovića predstavljati fazu klasične ravnoteže, tako da će se u njegovim dramama moći prepoznati „kompleksni metafizički čvor” (2006: 245) između ljudske slobode i božanske sudbine. Pritom je Sofoklo u isto vrijeme već svjestan da je njegov klasični pogled na svijet ugrožen sve većim insistiranjem sofista njegovog vremena na značaju samoga čovjeka. Zato Sofoklo svojim tragedijama zapravo brani svetu tradiciju te pokušava sveto znanje i dalje harmonizirati sa sve jačim antropocentrizmom.

Taj se proces, međutim, neće moći zaustaviti, o čemu pouzdano svjedoči Euripidovo djelo, u čijim rukama se forma tragedije već postepeno raspada. „Bogovi stare homerovske religije su polako odlazili sa antičke pozornice i s njima Eshilovo i Sofoklovo viđenje ljudske sudbine” (2006: 343). Kriza koju tragedija doživljava kod Euripida ujedno će biti početak šire krize manirističkih vremena grčke kulture.

Dželilović, međutim, svoju knjigu ne završava sa Euripidom, nego se odlučuje dodati još jedno poglavlje posvećeno Vergiliju, jer tek uz pomoć Vergilija moći će se zaokružiti priča o duhovnom utemeljenju Zapada. „Antička Grčka neosporno je bila velika kultura (ako kulturu koja izvorno znači ‘njegovanje’ shvatimo kao zbir duhovnih vrijednosti) i trajno nam je ostavila u naslijeđe velika djela umjetnosti i filozofije” (2006: 350). Grčka kultura je pritom podrazumijevala „ogroman prostor individualne slobode kako bi se čovjek do kraja ostvario” (2006: 352), što je Dželilović pokazao na grčkom tipu heroja. Međutim, ono što je omogućilo visoke kulturne domete, s druge strane je imalo za cijenu „nemogućnost da se izgradi velika kolektivna moć, da se izgradi snažna civilizacija” (2006: 352). Taj civilizacijski iskorak u antici napraviti će tek Rim, koji će zbog toga postati „model za moćnu civilizaciju iz kojeg je izrastao Zapad” (2006: 352). Dželilović to ubjedljivo pokazuje opet na književnom primjeru, uz pomoć Vergilijeve *Eneide* i tipičnog rimskog heroja Eneje.

Dželilović zaključuje da su grčka kultura i rimska civilizacija zapravo „stubovi savremene zapadnjačke civilizacije”, tvrdeći da „antičke korijene Zapad nikada nije napustio” (2006: 370-371). Mnoga moderna dostignuća imaju svoj dug prema antičkoj tradiciji, dok u savremenom globaliziranom svijetu, očekivano, to štaviše postaje dominantni civilizacijski model. Dželilović, međutim, tim povodom knjigu završava ponovo kritički, postavljajući niz pitanja o sadašnjosti i budućnosti, detektujući neke ključne napetosti i izazove s kojima se danas suočavamo. „Nastavak

svjetske dramske priče izmiče ljudskom predviđanju danas više nego ikad, jer su agonisti sve brojniji i slobodniji, čime je rezultat njihove radnje na planetarnoj orhestri sve kompleksniji i neizvjesniji. Jedino što je sigurno i jedino što povezuje sve je pretpostavka same drame – napetost. Ona ista napetost koju vidimo u stihovima Homera i grčkih tragičara” (2006: 373-374).

4. OSTALI NAUČNI I STRUČNI RADOVI

Knjige *Slaveni o Danteu* i *Kalhasovo proročanstvo* na različite načine su neraskidivo povezane. Zajednički su, dakle, neki osnovni principi. Dante se, potom, direktno i spominje u *Kalhasovom proročanstvu*, u vezi sa Homerovim Odisejem i sa Vergilijem. Antika i srednji vijek su Dželilovićevi nastavni predmeti otkad je počeo raditi na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Antika i srednji vijek, kao što uvijek insistira Dželilović na svojim predavanjima, predstavljaju nezaobilazne stanice evropske kulturne historije, tradiciju koja je i danas itekako živa i bez koje zapravo ne možemo ni razumjeti savremeni svijet. Zbog toga bi se moglo reći da knjige *Slaveni o Danteu* i *Kalhasovo proročanstvo* uspostavljaju najšire okvire za Dželilovićev pristup književnosti, za sve ostale njegove naučne i stručne radove, a isto tako i za njegov akademski rad.

Korisno je, međutim, dodati osvrt i na Dželilovićev magistarski rad, pod naslovom *Ideja recepcije u nauci o književnosti kod nas*, odbranjen 1985. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. To je jedan od rijetkih čisto teorijskih radova ovoga autora, bez književnih primjera, u kojem se daje presjek stanja aktualne nauke o književnosti. Kao takav, taj rad predstavlja svojevrsni naučni temelj, ali je osim toga zanimljiv zato što postavlja pitanja odnosa između razvoja domaće naučne misli i šire evropske nauke o književnosti.

Kao predmet rasprave izdvojena je estetika recepcije Hansa Roberta Jaussa. Dželilović daje kontekst domaće misli o književnosti nakon Drugog svjetskog rata, upućujući na slične probleme koji su obilježili i modernu evropsku nauku o književnosti u XX stoljeću. Ističu se zato primjeri imanentnih pristupa književnosti, zbog kojih je jedno vrijeme bio ozbiljno potisnut historijski pristup, tako da će estetika recepcije odigrati značajnu ulogu u pokušajima povratka historiji, što će nesumnjivo uticati i na budući Dželilovićev put.

Dželilović svojim radom predstavlja mogućnosti koje u tom smislu nudi Jaussova estetika recepcije, ukazujući i na značajne veze sa nekim drugim srodnim pristupima.

Pritom će fokus biti na domaćoj nauci o književnosti, tako da će se detaljne analize posvetiti najvažnijim domaćim autorima. Navedeni su i pokušaji primjene Jaussovih principa, ali i oni koji su sa Jausom iz različitih perspektiva polemizirali. Trenutak za raspravu bio je vrlo pogodan, zato što je estetika recepcije već dobila svoje „punopravno mjesto među ostalim značajnim idejama i metodima moderne nauke o književnosti, kako u svijetu tako i kod nas”. Međutim, iako i dalje aktualna, ona je i “relativizirana”, pošto je „priznata kao još jedan od niza značajnih ali parcijalnih pristupa, daleko od nostalgичnog ideala totalnosti” (1985: 77).

U skladu s tim, Dželilović na kraju svoga magistarskog rada zaključuje kako je „danas [...] već svima jasno da je metodološka sveobuhvatnost nemoguća” (1985: 78) i to zanimljivo povezuje sa stanjem moderne književnosti, koja također „ne teži više da bude izraz totaliteta svijeta, već prije jedna parcijalna slika koja se upotpunjuje u procesu komunikacije” (1985: 79-80). Estetika recepcije ima svoje argumente zašto zaslužuje mjesto u savremenom proučavanju književnosti, bez potrebe da uopće teži prema totalitetu. Umjesto totaliteta, Dželilović smatra da je njena budućnost „u onoj nužnoj upućenosti na saradnju s drugim idejama i drugim vidovima proučavanja književnosti koje i sama bitno dopunjuje” (1985: 80). Ta vrsta metodološke otvorenosti obilježiti će u punoj mjeri i sav budući Dželilovićev naučni i akademski pristup književnosti.

U Dželilovićevim kraćim naučnim i stručnim radovima nezaobilazno će biti zastupljene rasprave o Danteu i velikim antičkim piscima. Značajan dio tog korpusa tekstova o klasičnim autorima historije svjetske književnosti čine i predgovori koje je pisao za lektire u izdanju sarajevske “Svjetlosti”. Opet se posebno ističe Dante, pošto će predgovor *Božanstvenoj komediji* biti najtemeljitiji i uključivati jezgrovito mnogo toga iz knjige *Slaveni o Danteu* (2000, 2000. i 2001). Tu je, očekivano, predgovor i za *Izbor iz klasičnih epova: Gilgameš, Ilijada i Odiseja* (2000), u saradnji sa Azrom Čengić, a ubrzo poslije i za izdanje Vergilijeve *Eneide* (2003). U tom ciklusu, Dželilović je također pisao predgovore, komentare i priređivao izbore iz kritike i za Shakespeareove tragedije (1999), Boccacciov *Dekameron* (2000) i Petrarčin *Kanconijer* (2000).

Međutim, uporedo sa tom širom evropskom tradicijom, Dželilović će u svojim radovima koje objavljuje u različitim časopisima i zbornicima redovno koristiti priliku da se bavi i bosanskohercegovačkim piscima i djelima. Tek uz naglašavanje i te dimenzije Dželilovićevog opusa, može se dobiti potpunija slika. I u tim radovima je, naravno, i dalje prisutan širi kontekst evropske kulturne tradicije, s kojim su u dijalogu sada naši pisci.

U tom smislu vrijedi izdvojiti kao mogući reprezentativan primjer jedan od najnovijih Dželilovićevih radova, "Svjetlo iza vrata koja se njišu", objavljen 2020. godine u zborniku *Tvrtko Kulenović: Ja umjetnost – djelo*. U pitanju je, dakle, rad posvećen Tvrtku Kulenoviću, i to teatrološkom dijelu njegovog opusa. Iako je riječ o segmentu Kulenovićevog djela koji je u dosadašnjoj recepciji „možda ponajmanje analitički osvjetljen”, Dželilović podsjeća da su upravo ti Kulenovićevi radovi „skrenuli pažnju ukupne tadašnje jugoslavenske javnosti” i da su „uistinu preusmjerili našu tadašnju teatrološku misao prema najsavremenijim tokovima prakse i teorije te najstarije i najpopularnije performativne umjetnosti” (2020: 20). Dželilović osim toga tvrdi da „teatrološka djela Tvrтка Kulenovića na poseban način osvjetljavaju njegov književni, književnohistorijski i književnoteorijski opus”, tako da svoj rad piše u želji da posluži kao podsticaj za neka buduća istraživanja, „o brojnim krupnim i ozbiljnim temama od kojih su neke ovdje tek naznačene” (2020: 41).

Dželilović skreće pažnju na Kulenovićevu „svijest o višestrukoj pripadnosti”, što je „tema o kojoj se danas toliko puno govori”, dok je za Kulenovića „bila prirodno stanje duha još puno prije otiskivanja na putovanja širom svijeta” (2020: 16). Sâm Kulenović je pisao kako je život „vrlo veliki krug, a naš zadatak je da ne dozvolimo sebi zatvaranje u male krugove”. Za Kulenovića je to podrazumijevalo dijalog među kulturama: „Nema nikakve prednosti što živimo zatvoreni u pojedinom kulturnom ciklusu, kao u transu ili u snu. Treba naći način simultanog življenja u svim kulturnim oblicima a pri punoj svijesti...” (2020: 19)

U Kulenovićevim teatrološkim djelima, ta „otvorenost Kulenovićevog bića prema svim kulturama” (2020: 21) demonstrirat će se kroz knjige i radove posvećene Aziji: „*Teorijske osnove modernog evropskog i klasičnog azijskog teatra, Pozorište Azije, Indija i umjetnost...* uz brojne kraće radove na ovu temu” (2020: 20). Dželilović ističe da je temeljno Kulenovićevo teatrološko pitanje: „... koliko su zaista udaljeni moderni evropski i klasični azijski teatar?” (2020: 29) Uvodeći tezu da su oni zapravo „puno bliži nego što se mislilo” (2020: 29), Kulenović je dao „svoj doprinos ‘otvaranju’ evropskog teatra (i teatrološke misli) prema drugim tradicijama” (2020: 39).

Uporedo sa predstavljanjem principa Kulenovićevog teatrološkog rada, Dželilović detaljno razvija priču i o širem kontekstu nastanka i razvoja teatrologije uopće. Na taj način se već otvaraju različiti problemi savremenog stanja, i to opet s fokusom na kompleksnost XX stoljeća, ali tako da nas brojne teme također vode prema sve starijim vremenima, redovno i do samih početaka. To, međutim, nipošto nije samo ponavljanje pojedinih teza iz knjiga *Slaveni o Danteu* i *Kalhasovo proročanstvo*. Radovi poput ovog Dželiloviću omogućuju da se ranije otvorene teme dodatno

osvijetle iz nekih drugačijih perspektiva i da se obogate novim primjerima, a u ovakvim slučajevima da se posebno naglasi i mjesto naše kulture u tim širim kontekstima.

Djelo Tvrтка Kulenovića i sâmo doziva upravo takav pogled. Na jednom mjestu u radu Dželilović zato s pravom tvrdi kako je Kulenović razotkrivao duhovne kodove različitih epoha i različitih kultura: „Takvim čitanjem gradio je u sebi pisca koji je uvijek u stanju da snagom konkretnog primjera dovodi u vezu i međusobno prepliće brojne svjetove; da se s lakoćom kreće po geografsko-kulturnoj mapi svijeta i njegovoj duhovno-historijskoj vertikali” (2020: 16). Kao što smo u ovom pregledu željeli pokazati, moglo bi se reći da je Dželilović ovim riječima u isto vrijeme vrlo precizno objasnio i vlastiti naučni i akademski pristup književnosti.

Dželilović je i prije toga u dva navrata već pisao o Kulenoviću. U ediciji *Izabrana djela* predgovor pod naslovom “Esej kao sporazum svjetova” (2008), te za Kulenovićevu knjigu eseja *Vrata koja se njišu* (Jedan dio tog teksta Dželilović je prenio i na početak “Svjetla iza vrata koja se njišu”). Godinu poslije Dželilović je dao doprinos i na naučnom skupu posvećenom Kulenoviću, poslije kojega će radovi biti publikovani u specijalnom prilogu časopisa *Odjek*. Dželilovićev rad nosi naslov “Problem pripadnosti i identiteta u djelu Tvrтка Kulenovića” (2009).

Na sličnim projektima, u saradnji sa časopisom *Odjek*, Dželilović je učestvovao i na skupovima o književnom djelu Dževada Karahasana (2010) i Abdulaha Sidrana (2012). Za Karahasana je napisao i značajan predgovor predratnom izdanju romana *Istočni diwan*. Što se tiče domaćih autora, treba također barem spomenuti i tekstove o Meši Selimoviću, Midhatu Begiću, Ziji Dizdareviću, Jasmini Musabegović... (U prilogu bibliografija radova.)

PRILOG: BIBLIOGRAFIJA

Objavljene knjige:

- Dželilović, Muhamed (1991), *Slaveni o Danteu: Dante u slavenskoj književnoj kritici XX vijeka*, Svjetlost, Sarajevo
- (2006), *Kalhasovo proročanstvo*, Connectum, Sarajevo
- (2008), *Slaveni o Danteu: Dante u slavenskoj književnoj kritici XX stoljeća*, 2. izdanje, Connectum, Sarajevo

Naučni i stručni radovi:

- Dželilović, Muhamed (1984), "Dante – reminiscencije uz Bahove oratorije", *Treći program Radio Sarajeva*
- (1985), "Književni rad Samuela Becketta", *Književnost*
- (1986), "Ideja recepcije u našoj nauci o književnosti", *Međaj: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, 6(9-10), 77-92.
- (1985), "Teatar i teorija recepcije", *AICT Zbornik Evropske asocijacije pozorišnih kritičara i teatrologa*, Sterijino pozorje, Novi Sad
- (1986), "Postmoderne tendencije u suvremenom teatru", *Prolog*,
- (1986), "Hronotopska struktura No-drame", *Polja*
- (1987), "Problemi Jakobsonove inepretacije Dantea", *Zbornik Instituta za jezik i književnost*, Sarajevo
- (1988), "Dante u Crvenom oktobru", *Odjek*
- (1988), "Kritika novog ili nova kritika u teatru", *AICT Zbornik Evropske asocijacije pozorišnih kritičara i teatrologa*, Sterijino pozorje, Novi Sad
- (1989), "Novi barok u evropskoj drami i teatru", *Prolog*
- (1989), prepjev: Mehmed Mejlija Guranija, *Izbor iz poezije*, Svjetlost, Sarajevo
- (1990), "Rane pripovijetke Meše Selimovića – strah jezika i jezik straha", *Književno djelo Meše Selimovića*, Zbornik radova, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 113-118.
- (1991), prepjev: Muhamed Hadžijamaković (1991), *Ilhamija: život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo
- (1991), "Svijet Odisejevog herojstva", *Život*, Sarajevo
- (1991), "Umjetnost arhetipa ili umjetnost dizajna", *AICT Zbornik Evropske asocijacije pozorišnih kritičara i teatrologa*, Sterijino pozorje, Novi Sad
- (1991), "Svijetle Odisejeve staze", *Život*, Sarajevo
- (1993), "Sarajevo op. 92/93", *Multimedijski centar Obala*, Sarajevo
- (1998), "Le globe de cristal et la flamme sur la mappemonde", *Breves*, 56, 18-29.
- (1998), "Istočni diwan Dževada Karahasana", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knjiga 4: Novija književnost - Proza*, Alef, Sarajevo, 869-874.
- (1999), "Sur le chantiers de Paris", *Breves*
- (1999), "Istina ljubavi i ljubomore", u: William Shakespeare (1999), *Drame*, Svjetlost, Sarajevo, 5-20.

- (2000), "Predgovor", u: *Izbor iz klasičnih epova: Ep o Gilgamešu, Ilijada, Odiseja*, Svjetlost, Sarajevo, str. 5-10, 37-49.
- (2000), "Predgovor", u: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija: Pakao*, Svjetlost, Sarajevo, 5-28.
- (2000), "Predgovor", u: Dante Alighieri (2000), *Božanstvena komedija: Čistilište*, Svjetlost, Sarajevo, 5-7.
- (2000), "In Search of a Theatre Audience", The 4th European Theatre Forum, Saint-Etienne
- (2000), "Predgovor", u: Giovanni Boccaccio, *Dekameron: izbor*, Svjetlost, Sarajevo, 5-10.
- (2000), "Predgovor", u: Francesco Petrarca (2000), *Kanconijer: izbor*, Svjetlost, Sarajevo, 5-8.
- (2001), "Predgovor", u: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija: Raj*, Svjetlost, Sarajevo, 5-6.
- (2001), "The actor today – light and shadow", The 5th European Theatre Forum, Saint-Etienne
- (2002), "La mediterranee a l'Est de l'Europe", *Breves*
- (2003), "Drama *To* i jezičko pitanje u Bosni i Hercegovini", *Život*, 50(1-12), 109-115.
- (2003), "Predgovor", u: Vergilije, *Eneida: izbor pjevanja*, Svjetlost, Sarajevo, 5-20.
- (2003), "Razlika i granica u BiH književnosti", *Lica*
- (2005), "Heros, ili o granici", *Život*
- (2005), "Homer i doba apsoluta bitka", *Ostrvo*
- (2006), "Drama i dokument", *Sarajevske sveske*, 11-12.
- (2006), "Srebrenica dans les drames d'après-guerre en Bosnie-Herzégovine", *Revue des etudes slaves*, LXXVII, 1-2, 99-107.
- (2008), "Esej kao sporazum svjetova", u: Tvrтко Kulenović (2008), *Vrata koja se njišu: eseji*, Međunarodni centar za mir – Connectum - Planjax, Sarajevo, 5-11.
- (2009), "Problem pripadnosti i identiteta u djelu Tvrտka Kulenovića", *Odjek*, 62(2), 42-45.
- (2010), "Performativna umjetnost i duh prosvjetiteljstva", *Bosanska vila*, Sarajevo
- (2010), "Imaginarna integritetnost svijeta u djelu Dževada Karahasana", *Odjek*, 63(2), Sarajevo, 41-45.

- (2010), "Televizijsko vrijeme i vrijeme u drami", u: *Drama i vrijeme: vrijeme kao dramska tema i dramsko sredstvo, forme vremena i slike vremena*, Zbornik radova, Dobra knjiga, Sarajevo
- (2011), "Midhat Begić: O društvenom značaju eseja", *Novi izraz*, 53-54, 17-28.
- (2012), "Drama u i oko bosanskohercegovačkog teatra", u: *Poludniowianskie sasiedztwo – slawistyka i komparatistyka dzisiaj*, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Filologia Slowianska, Nr. 30, Poznan
- (2012), "Čovjek, Bosna i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana", *Odjek*, 3-4, 71-76.
- (2013), "Provokacnite na našeto vreme – nova, sveža i intrigantna drama", u: *7 dramati od BiH*, [Izdanje na makedonskom jeziku, u koautorstvu sa Liljanom Mazovom], Silsons, Skopje, str. 19-41.
- (2015), "Snaga žene i Drugi svjetski rat u djelu Jasmine Musabegović", Univerzitet Lomonosov, Moskva
- (2017), "Vrijeme u priči i vrijeme u kasabi", *Zbornik radova o djelu Zije Dizdarevića: Godišnjak*, 32, 60-66.
- (2018), "Prof. Muhamed Nezirović i problem gubitka konekcije sa francuskom kulturom u poslijeratnoj BiH", *Naučne, kulturne i diplomatske veze Bosne i Hercegovine i Francuske kroz historiju*, Zbornik radova, Federalno ministarstvo Obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, 161-166.
- (2019), "Odlazak našeg duhovnog učitelja", *Almanah Prosvjete*
- (2020), "Svjetlo iza vrata koja se njišu", *Tvrko Kulenović: Ja umjetnost – djelo*, Zbornik radova, Fojnica, 15-41.
- (2020), "Glas žene u 'muškoj' historiji: Čitajući djela Jasmine Musabegović", *Život*, 1-4, 5-21.

LITERATURA

1. Dželilović, Muhamed (1985), *Ideja recepcije u nauci o književnosti kod nas: magistarski rad*, Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, Beograd
2. Dželilović, Muhamed (1989), *Dante u slavenskoj književnoj kritici XX vijeka: doktorska disertacija*, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Sarajevo
3. Dželilović, Muhamed (1991), *Slaveni o Danteu: Dante u slavenskoj književnoj kritici XX vijeka*, Svjetlost, Sarajevo
4. Dželilović, Muhamed (2006), *Kalhasovo proročanstvo*, Connectum, Sarajevo

5. Dželilović, Muhamed (2008), *Slaveni o Danteu: Dante u slavenskoj književnoj kritici XX stoljeća*, 2. izdanje, Connectum, Sarajevo
6. Dželilović, Muhamed (1998), "Istočni diwan Dževada Karahasana", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knjiga 4: Novija književnost - Proza* (1998), Alef, Sarajevo, 869-874.
7. Dželilović, Muhamed (1999), "Istina ljubavi i ljubomore", u: William Shakespeare, *Drame*, Svjetlost, Sarajevo, 5-20.
8. Dželilović, Muhamed (2000), "Predgovor", u: *Izbor iz klasičnih epova: Ep o Gilgamešu, Ilijada, Odiseja*, Svjetlost, Sarajevo, 5-10, 37-49.
9. Dželilović, Muhamed (2000), "Predgovor", u: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija: Pakao*, Svjetlost, Sarajevo, 5-28.
10. Dželilović, Muhamed (2000), "Predgovor", u: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija: Čistilište*, Svjetlost, Sarajevo, 5-7.
11. Dželilović, Muhamed (2000), "Predgovor", u: Giovanni Boccaccio, *Dekameron: izbor*, Svjetlost, Sarajevo, 5-10.
12. Dželilović, Muhamed (2000), "Predgovor", u: Francesco Petrarca, *Kanconijer: izbor*, Svjetlost, Sarajevo, 5-8.
13. Dželilović, Muhamed (2001), "Predgovor", u: Dante Alighieri, *Božanstvena komedija: Raj*, Svjetlost, Sarajevo, 5-6.
14. Dželilović, Muhamed (2003), "Predgovor", u: Vergilije, *Eneida: izbor pjevanja*, Svjetlost, Sarajevo, 5-20.
15. Dželilović, Muhamed (2008), "Esej kao sporazum svjetova", u: Tvrtko Kulenović, *Vrata koja se njišu: eseji*, Međunarodni centar za mir – Connectum - Planjax, Sarajevo, 5-11.
16. Dželilović, Muhamed (2009), "Problem pripadnosti i identiteta u djelu Tvrtka Kulenovića", *Odjek*, 62(2), 42-45.
17. Dželilović, Muhamed (2010), "Imaginarna integriranost svijeta u djelu Dževada Karahasana", *Odjek*, 63(2), 41-45.
18. Dželilović, Muhamed (2012), "Čovjek, Bosna i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana", *Odjek*, 3-4, 71-76.
19. Dželilović, Muhamed (2020), "Svjetlo iza vrata koja se njišu", u: *Tvrko Kulenović: Ja umjetnost – djelo*, Zbornik radova, Štamparija Fojnica, Fojnica, 15-41.

SCIENTIFIC AND ACADEMIC WORK OF MUHAMED DŽELILOVIĆ

Summary:

This paper presents the scientific and academic work of Muhamed Dželilović, professor at the Department of Comparative Literature and Information Sciences, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo. There is a special focus on two of Dželilović's books, *Slaveni o Danteu* and *Kalhasovo proročanstvo*, which claimed to establish the framework for all Dželilović's other scientific and academic work. Dželilović's approach to literature implies a complex dialogue with the greatest writers of the world's cultural tradition. At the same time, the most important domestic authors also find their place in that wider context.

Keywords: Muhamed Dželilović; comparative literature; Faculty of Philosophy – University of Sarajevo Sarajevo; *Slaveni o Danteu*; *Kalhasovo proročanstvo*

Adresa autora

Author's address

Fahrudin Kujundžić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
fahrudin.kujundzic@ff.unsa.com

